

مروری بر شیوع قلدری در مدارس و ارائه راهکارهایی برای پیشگیری و کنترل آن

زهرا فیروزه^۱

^۱ کارشناس آموزش ابتدایی

چکیده

امروزه پدیده ی قلدری و قربانی شدن تبدیل به یک مسئله ی جدی شده که می تواند زندگی و عملکرد تعداد زیادی از دانش آموزان را تحت تاثیر قرار دهد و به یک نگرانی جدی در حوزه ی آموزش و پرورش تبدیل شده است. بسیاری از کودکان و نوجوانان این مسئله را در مدرسه تجربه می کنند، و همین موضوع باعث ایجاد ادراک منفی آن ها از مدرسه شده و احساس امنیت را از آن ها سلب می کند و تاثیرات کوتاه مدت و بلند مدت فراوانی را برای اکثر دانش آموزان به دنبال دارد از جمله افکار خودکشی و افت تحصیلی. لذا با توجه به اهمیت نقش مدرسه در این موضوع ما در این مقاله و با بررسی اسناد کتابخانه ای و مقالات موجود در این زمینه، به دنبال ارائه راهکارهایی از جانب مدرسه و اولیای آن برای کاهش و کنترل پدیده ی قلدری هستیم.

واژه های کلیدی: قلدری، مدارس، کودکان، نوجوانان

مقدمه:

قلدری به عنوان یکی از رفتارهای نامطلوب و شایع در مدارس همواره یک مبحث چالش بر انگیز و مورد توجه کارشناسان ومعلمان بوده است. گسترش این پدیده و عدم بکارگیری اقدامات جدی و پیشگیرانه در زمان مناسب نه تنها فرد بلکه جامعه را نیز تهدید خواهد کرد(۱). دستیابی به اهداف تعلیم و تربیت با وجود آشفتگی های روحی و رفتاری و اجتماعی در بین اقشار مختلف دانش آموزان امری غیرممکن است. پدیده ای مانند قلدری و قربانی شدن در این سن وپدید آمدن یک سلسله مراتب از نقش ها و طبقات اجتماعی درون مدرسه میتواند به طور منفی سلامت اجتماعی دانش آموزان را در دوره ی کودکی و نوجوانی مورد تهدید قرار دهد (۲). طی تحقیقات انجام شده در طول دهه های گذشته نشان داده شده است که قلدری یک مسئله جدی است و به شکل گسترده ای بر مدارس حکم فرماست، به طوریکه امروزه دسراسر جهان بین ۱۱ تا ۳۳ درصد دانش آموزان تحت تأثیر قلدری و پیامدهای آن قرار دارند و تحقیقات نشان داده که ۵۰٪ از دانش آموزان طی دوران تحصیلی خود قلدری را تجربه کرده اند در واقع از زمان پیدایش مدارس پدیده ی قلدری هم وجود داشته است(۳-۵). قلدری سو استفاده از قدرت است پدیده ای تکراری که در آن قوی ترها بر ضعیف ترها غلبه می کنند واین رفتار زیرمجموعه ی رفتار پرخاشگرانه است که منجر به آسیب جسمی و روانی به فرد قربانی میشود و می تواند به سه صورت کلامی، جسمی یا روانی انجام گیرد(۶، ۷).

در تعریف قلدری معمولاً سه شاخص اصلی وجود دارد، که شامل: عمدی بودن، عدم تعادل قدرت و تکرارپذیری است(۸). قلدری کردن نوعی رفتار سلطه جویانه است که در آن فرد یا افرادی همسال، فردی دیگر را به صورت عمدی، مکرر و مداوم، در شرایطی که تعادل قدرتی وجود ندارد، در معرض آسیب های روانی، کلامی و جسمانی قرار میدهند. در تعریف دیگر وکامل تر قلدری را میتوان به صورت فشار عامدانه و مکرر جسمانی، کلامی یا روانشناختی بر روی یک شخص ضعیف تر توسط فرد یا گروهی از افراد قوی تر، دانست که معمولاً با یک قدرت نامساوی بین طرفین درگیر همراه است و به واسطه داشتن همین ویژگی ها با خشونت و پرخاشگری متداول متفاوت است(۹-۱۱).

قلدری دارای اشکال مختلفی است که میتوان آن ها در دو دسته قرار داد: -۱ قلدری مستقیم یا آشکار (محرومیت فیزیکی؛ کلامی؛ گرفتن یا تخریب اموال و سایبری) قدری غیرمستقیم یا پنهان (غیبت و بدگویی، شکستن رازها و شایعه پراکنی؛ ارتباطی؛ و سایبری) است(۱۲). دانش آموزان در جریان قلدری معمولاً یکی از چهار نقش زیر را دارا هستند:

الف) قلدر ب) قربانی ج) قلدر-قربانی د) تماشاچی-نظاره گر، که درگیر بودن در هریک از این گروه ها آسیب ها و پیامد های خاص خودش را به همراه دارد مانند فکر کردن به خودکشی، اختلال استرس پس از سانحه، ترس از رفتن به مدرسه، مشکل در تمرکز کردن و افت تحصیلی، و همچنین افسردگی و بیماری های روان تنی. کودکان با رفتار قلدری در دوست یابی و ایجاد یک رابطه دوستانه پایدار مشکل دارند، که در نهایت منجر به بروز رفتارهای ضد اجتماعی آنها در بزرگسالی می شود. بعضی پیامد ها برای هر دو گروه، قلدر و قربانی درازمدت هستند مانند: درگیر شدن افراد قلدر در رفتارهای پرخاشگرانه و بزهکارانه و درگیر شدن افراد قربانی با مشکلاتی مانند افسردگی و عزت نفس و اعتماد به نفس پایین در بزرگسالی(۱۳، ۱۴).

علاوه بر این تأثیرات مستقیم این پدیده، شیوع قلدری در مدارس میتواند پیامدهای نامطلوب دیگری نیز برای تمامی دانش آموزان مدرسه به همراه داشته باشد که از مهمترین این پیامدها تأثیر منفی قلدری بر ادراک دانش آموزان نسبت به جو مدرسه و کلاس است. جو مدرسه و کلاس که بیانگر ادراک جمعی دانش آموزان از فضایی است که در آن قرار دارند (۱۵). تمامی دانش آموزان درگیر در قلدری سطوح پایین تری از احساس امنیت و ادراک مثبت از جو کلاس و مدرسه را نسبت به دانش آموزان غیر درگیر دارند (۲). درواقع در مدرسه ای که قلدری پدیده ای شایع است، باعث سلب احساس امنیت از دانش آموزان می شود، و وجود چنین ادراکی احتمال درگیر شدن دانش آموزان را در رفتارهای پرخطر و قلدرانه را افزایش می دهد که پیامدهای منفی مانند اختلال احساس امنیت در مدرسه و موارد دیگر که اشاره شد را به دنبال دارد (۱۴).

قلدری در واقع به دلیل عدم توانایی کودک در برقراری ارتباط با همپایان (Peer relationship) است و این عدم توانایی در برقراری ارتباط احتمال بروز رفتارهای قلدرانه را در کودک افزایش می دهد. منظور از روابط همپایان روابطی است که بین افراد همگن، یعنی افرادی که از لحاظ مهارت، سطح آموزشی و یا موقعیتی برابر هستند شکل می گیرد که صرفاً هم سن و سال هم نیستند. در واقع کودک قلدر در ایجاد یک رابطه دوستی پایدار مشکل دارد که در این زمینه آموزش دوست یابی به این کودکان می تواند احتمال رفتارهای قلدرانه را در آن ها کاهش دهد (۱۳).

بچه های خشن در مدرسه غالباً در بزرگسالی به افرادی خشن تبدیل می شوند و الگوهای گروهی مربوط به خشونت در خلال سال های اولیه ابتدایی به تدریج قوی و موثر می شوند. در پایه سوم ابتدایی بچه های خیلی خشن دنبال یک گروه همسال و موافق هستند و از جانب افراد بزرگتر و بچه های دیگر از ملحق شدن به گروه دیگر در مدرسه منع میشوند (۱۶). از لحاظ تفاوت های جنسیتی در این مورد بین دختران و پسران متفاوت است، قلدری در پسران سه برابر دختر ها گزارش شده و در اوایل نوجوانی یعنی سنین بین ۱۱ تا ۱۴ سالگی شدیدتر گزارش شده است. پسران قلدر معمولاً هر دوجنس دختر و پسر را مورد آزار و اذیت قرار می دهند اما دختران قلدر معمولاً هم جنس های خویش را مورد آزار قرار می دهند (۱۷). قلدران و دوستان آنان بیشتر به رفتارهای قانون شکنی می پردازند و نسبت به دیگر دانش آموزان رفتار نادرست را بیشترین پذیرند. نظریه های زیادی ثابت کرده که دانش آموزان پرخطر در درک دستورالعمل های اجتماعی ضعیف هستند و دقت بسیار کمی در ارزیابی رفتار دیگران دارند. این دانش آموزان معمولاً از خانواده هایی هستند که تنبیه بدنی، رفتار خصمانه، طرد کننده و بی تفاوتی امری طبیعی است، خانواده هایی که به بچه ها آموخته اند می توانند از طریق خشونت و پرخطرگری مشکلاتشان را حل کنند و پذیرای رفتار پرخطرگری کودک خود می باشند. دانش آموزانی که در سطوح بالای قلدری هستند، دارای احساس پایین تری از امنیت شخصی، تعلق داشتن به مدرسه و اعتماد کمتر به روابط مدرسه هستند (۱۸). در یک پژوهش کیفی نشان داده شده است که دانش آموزان قربانی، دلیل اصلی قربانی شدن خود را بی اعتنائی و بی توجهی عوامل مدیریتی مدرسه و معلمان نسبت به وقوع قلدری میدانند. در پژوهشی دیگر تعداد زیادی از دانش آموزان گفته اند معلمان یا علاقه ندارند و یا به صورت سطحی و گاه به گاه در مسئله قلدری دخالت میکنند. تحقیق دیگری هم نشان داده است نزدیک ۹۹ درصد دانش آموزان گفته اند که عوامل اجرایی مدرسه به قلدری اعتنائی ندارند و همین عامل را یکی از مهم ترین دلایل تداوم در یافته قلدری در مدرسه می دانند (۱۹). لذا در این مقاله با توجه به همبستگی مدرسه با این پدیده و این که بیشتر دانش آموزان ممکن است این پدیده را در مدرسه تجربه کنند ما به دنبال نقش مدرسه و اهمیت آن در موضوع کنترل قلدری هستیم.

قلدری چیست:

قلدری پدیده‌ای است که در آن یک دانش آموز، رفتارهای منفی مکرر را نسبت به یک یا چند دانش آموز تکرار می کند و یک رفتار پرخاشگرانه است که به صورت مداوم نسبت به دانش آموزان دیگر رخ می دهد و باعث ایجاد یک رابطه ی نا متعادل از قدرت بین فرد قربانی و قلدر می شود، و در آن فرد قلدر به صورت آشکارا از بیشتر بودن قدرت خود سواستفاده می کند و با پرخاشگری سعی در ارباب طرف مقابل دارد (۲۰، ۲۱). به طور کلی قلدری سه ویژگی مشخص دارد: عمدی است، بیشتر از یک بار روی میدهد و یک ناهماهنگی قدرت بین فرد قلدر و قربانی وجود دارد. درواقع، قلدری یک طرفه است. یک شوخی ساده یا کشمکش های معمولی دوران بچگی را نمی توان قلدری برداشت کرد، افراد قلدری می توانند بیشتر مذكر باشند با اینکه این موضوع در دختران هم در حال افزایش است ولی برخلاف پسرها دخترها بیشتر از نوع قلدری غیر مستقیم (طرد کردن، شایعه پراکنی، غیبت و...) استفاده می کنند (۲۲).

عوامل موثر بر قلدری:

عواملی که پیش بینی کننده ی مسئله ی قلدری می باشند شامل یکسری متغیر های فردی و محیطی هستند. متغیر های فردی شامل بعضی رفتار های درونی شده مانند: (افسردگی، استرس) و رفتارهای بیرونی مانند: (پر خاشگری) و ویژگی های جسمی و عملکرد مدرسه می باشد. رفتار های محیطی شامل متغیرهایی از قبیل خانواده، اجتماع، مدرسه و همسالان می باشد. (۲۳).

خانواده:

یکی از محورهای بنیادی و اصلی که باید در مورد قلدری بررسی شود خانواده است. نتایج پژوهش های شایسی و خان محمدی، نشان داد که دلبستگی ایمن با قلدری رابطه منفی دارد و دلبستگی نا ایمن امکان قلدری را افزایش می دهد و نوع سبک ایفای نقش والدین در شکل گیری رفتار های خشن در کودکان نقش بسزایی دارد. معمولاً قلدرها از خانواده هایی هستند که سطوح بالای طلاق و خشونت در آن رایج است. والدین اینگونه کودکان الگوی نقش ضعیفی برای فرزندان خود فراهم می کنند و بسیار تند و خشن می باشند. نگرش عاطفی منفی نسبت به کودک و بچه ی نوپا از سوی اولین مراقب او، بی تفاوتی در قبال رفتار خشن بچه و بکارگیری شیوه های تحکم آمیز در پرورش کودک مانند: تنبیه بدنی و رفتارهای تند و خشن به رشد شخصیت پر خاشگر کودک کمک میکند، قلدری وقتی اتفاق می افتد که فردی به دیگری اعمال قدرت کند؛ بنابراین، کودکانی که در خانه تنبیه فیزیکی می شوند یا از والدین خود پیام های منفی در مورد خود دریافت می کنند، بیشتر برای به دست آوردن احساس بهتر درباره خود قلدری می کنند (۱، ۲۰، ۲۴).

مدرسه:

پژوهش ها نشان میدهد که مدارس می توانند قلدری را با یک برنامه جامع پیشگیری در سطح مدرسه تا ۵۰ درصد کاهش دهند و آن جایی که معلمان بیشترین ارتباط را با دانش آموزان دارند در راس این برنامه معلمان قرار دارند که باید مبارزه کردن در برابر قلدری را به دانش آموزان، به صورت تکی یا از طریق سفارش به کل دانش آموزان بوسیله یکپارچه سازی درس های ضد قلدری در برنامه درسی آموزش بدهند (۲۲). محیط مدرسه شیوع قلدری را تحت تاثیر قرار می دهد و بیشتر هم در

موقعی اتفاق می افتد که نظارت کمتری وجود دارد مانند: ساعات تفریح یا تعطیلی موقت و در مکانهایی مانند راهروها، زمین بازی، سرویس های بهداشتی و ناهارخوری ها. زمانی که این رفتار توسط اعضای مدرسه نادیده گرفته می شود باعث تقویت این رفتار می شود. نتایج حاصل از مشاهدات در یک مدرسه ابتدایی در کانادا نشان می دهد که خشونت در زمین بازی تقریباً دو برابر خشونت در کلاس درس است این بافت ها معمولاً فضاهایی هستند که بچه ها و بزرگسالان آن را در زمینه ی مسئولیت خود به منظور کنترل در نظر نمی گیرند. در مدرسی که احترام و ارزش گذاشتن به دیگران آموخته می شود و استانداردهای بالایی برای رفتار بین فردی تنظیم می شود و دارای فعالیت های انضباطی مثبت، حضور بیشتر والدین و استانداردهای بالای تحصیلی می باشند قلدری کمتری دیده می شود (۱، ۲۵). بیکر بر اساس روانشناسی رشد، روانشناسی اجتماعی و روانشناسی تربیتی می گوید که جدا شدن از اجتماع مدرسه به خشونت در مدرسه منجر میشود. او اجتماع مدرسه را اینگونه تعریف می کند: (ارتباط مشترکی که به افراد این امکان را میدهد که یک حس هدفمند و با مفهوم را در یک موقعیت رفتاری استنتاج کنند) (۲۶). سرگیوانی پایه گذار مفهوم اجتماع مدرسه می گوید: (اجتماع، معلمان و دانش آموزان را بواسطه عاملی مهم تر از خود آنها بهم پیوند میدهد، یعنی "ارزشها و ایده های مشترک" و یک مفهوم منحصر به فرد و پایدار از هویت، تعلق و مکان) (۲۷).

راه های کاهش قلدری:

- ۱- از آنجا که منشأ ویژگی های رفتاری نوجوانان در محیط خانواده می باشد، آگاهی والدین برای پیشگیری از بروز چنین رفتارهایی میتواند مفید باشد (۲۰).
- ۲- طراحی برنامه آموزشی برای افزایش آگاهی والدین و مسئولین مدرسه نسبت به پدیده قلدری آموزشی، شناسایی عوامل تاثیرگذار بر آن (۲۰).
- ۳- تهیه بسته های آموزشی برای آموزش به دانش آموزان و والدینشان از طریق مدارس و ادارات آموزش و پرورش (۲۰).
- ۴- مدیریت کلاس با تاکید بیشتر بر رشد شخصیت به جای کنترل رفتار، زمینه افزایش وابستگی و تعلق به مدرسه را فراهم می سازد (۱).
- ۵- ارتباط قوی با مدرسه، رفتار قلدری و قربانی شدن را کاهش می دهد. شواهد تجربی دلالت بر آن دارد که روابط مثبت دانش آموز-معلم اثر مثبت و مستقیم در کاهش پرخاشگری کودکان و قلدری دانش آموزان داشته و از طریق رابطه با احساس تعلق نسبت به مدرسه تأثیر منفی و غیرمستقیم بر قلدری دارد (۲۸).
- ۶- فراهم آوردن جوی سازنده بین مسئولان و اولیاء توأم با احترام و پیوند دو طرفه با دانش آموزان، که باعث افزایش تعلق خاطر دانش آموز به مدرسه می شود و این پیوند می تواند در نقش یک عامل حفاظتی در برابر کج رفتاری های تحصیلی و اجتماعی عمل کند همچنین با برگزاری کلاسهای آموزش خانواده می توان در جهت افزایش پیوند های خانوادگی و اثر گذاری بر روند کاهش رفتار های خشونت بار حرکت کرد (۲۹).
- ۷- ایجاد قوانین مشخص در برابر قلدری در مدرسه و اجرای آن به طور قاطع توسط مدیران مدرسه (۲۰).

۸- خلق جوی حمایتگرانه توسط مدیران مدرسه که باعث بهبود ادراک دانش آموزان نسبت به فضای اجتماعی مدرسه و روابط با همسالان میشود (۳۰).

۹- تشکیل کمیته ای تحت عنوان کمیته ی ضد قلدری مدرسه باهدف تشکیل جلسات منظم مرتبط با قلدری، بررسی وضعیت قلدری در مدرسه و پیگیری موارد اتفاق افتاده قلدری به صورت منظم (۱۴).

۱۰- دعوت از مشاوران بهزیستی و افراد آگاه و توانمند جهت برگزاری کارگاه های آموزشی (۳۱).

۱۱- برگزاری مسابقه انشا نویسی در مورد پدیده قلدری (۳۱).

۱۲- آموزش مهارت های اجتماعی و شایستگی اجتماعی که به کاهش طردشدگی از جانب همسالان کمک می کند و نوجوانان را نزد هم سالانشان پذیرفتنی تر کرده و ضمن بهبود تعاملات اجتماعی بین نوجوانان از بروز رفتار قلدری در آنان جلوگیری می کند (۳۲).

۱۳- پردازش و کنترل مدرسه با دوربین مخصوصا نقاط دنج و حادثه خیز (۳۱).

۱۴- ترغیب دانش آموزان برای گزارش دادن قلدری به بزرگسالان و مسئولان مدرسه (۲۰).

۱۵- آموزش رفتار خوب و مراقب بودن به عنوان معلم. با تقویت اعمال و رفتارهای خوب و ارزشهای ارتباطی، بردباری، احترام و مسئولیت پذیری به دانش آموز خود پیام ضد قلدری بدهید (۲۲).

۱۶- تشکیل جلسه ی کلاسی برای صحبت درباره ی قلدری: در این جلسات می توان درباره ی مشکل قلدری صحبت کرد و حتی عکس ها و فیلم هایی در این زمینه به نمایش گذاشت، مزیت این روش در این است که می توانیم این روش را حتی برای کودکان زیر ۶-۵ سال انجام داد (۲۲).

۱۷- به دانش آموزان قلدر بفهمانید که مهربان باشند، کوچکترین رفتار مثبت را در دانش آموزان تشویق کنید و برای سایر دانش آموزان هم توضیح دهید تا در رفتار های مشابه مثبت سهیم شوند (۲۲).

۱۸- صحبت روانشناسان و مشاوران مدارس در مورد قلدری دانش آموزان در مدرسه و پیامدهای ناشی از آن (۲۰).

۱۹- شناسایی مکان ها و زمان های رخ دادن قلدری و مدیریت آن، قلدری اغلب در جاهایی از مدرسه رخ می دهد که حداقل رسیدگی را دارند همچون زمین بازی، ناهارخوری، حیاط یا حتی پشت کلاس. درحالی که بعضی از این مکان ها خارج از کنترل اولیای مدرسه هستند با حضور در اینگونه محیط ها و مراقب بودن در کلاس به پیشگیری از قلدری کمک می کند (۲۲، ۳۱).

نتیجه گیری:

با توجه به این که در سال های اخیر قلدری در مدارس به یک معضل جدی تبدیل شده است و طبق پژوهش ها ۱۵ تا ۲۰ درصد دانش آموزان معمولاً قربانی قلدری هستند (۲۲). لذا با توجه به اهمیت این موضوع و تاثیراتی که بر دانش آموزان (قلدر-قربانی -قلدر/قربانی-تمشچی/نظاره گر) به صورت کوتاه مدت و بلند مدت می گذارد مانند: افسردگی، فکر کردن به خودکشی، افت تحصیلی، بروز رفتار های ضد اجتماعی در بزرگسالی و..... بر لزوم پیگیری از این موضوع و ارائه راه حل هایی برای کاهش آن می افزاید. با توجه به همبستگی این موضوع با مدرسه، یکی از مکان هایی که باید این مسئله در آن به صورت جدی پیگیری شود و اعضای آن برآن اهتمام ورزند مدرسه است. در واقع با توجه به این که مسئله ی قلدری علاوه بر تاثیرات مستقیم باعث سلب احساس امنیت از دانش آموزان شده و ادراک منفی از جو کلاس و مدرسه در آن ها ایجاد می کند و وجود چنین ادراکی باعث گسترش پدیده ی قلدری می شود برای جلوگیری از این موضوع باید این مسئله با ارائه ی راه کارهای موثر، مانند: آموزش دوست یابی به افراد قلدر، برگزاری کارگاه های آموزشی برای والدین، آموزش نکات اخلاقی و تشویق رفتارهای مثبت از جانب معلمان، تشکیل کمیته ی ضد قلدری در مدرسه و.... از جانب مدیران و اعضای مدرسه پیگیری شود.

منابع:

۱. جمالوندی ب. قلدری در مدارس و راهکارهای کنترل آن. دهمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران ۱۴۰۱.
۲. Lester LJ. Bullying and the transition from primary to secondary school. 2012.
۳. Curelaru M, Iacob I, Abalasei B. School bullying: definition, characteristics, and intervention strategies. Revista de Cercetare si Interventie Sociala. 2009;26:7-29.
۴. Papanikolaou M, Chatzikosma T, Kleio K. Bullying at school: The role of family. Procedia-social and behavioral sciences. 2011;29:433-42.
۵. Bullying: Implications for the classroom. Sanders CE, Phye GD, editors. San Diego, CA, US: Elsevier Academic Press; 2004. xxiii, 261-xxiii, p.
۶. Bosworth K, Espelage DL, Simon TR. Factors associated with bullying behavior in middle school students. The journal of early adolescence. 1999;19(3):341-62.
۷. K. R. Stop the bullying: A hand book for school, Aust Council for Ed Research, 2007.
۸. Olweus D. School bullying: Development and some important challenges. Annual review of clinical psychology. 2013;9(1):751-80.
۹. Nansel TR, Overpeck M, Pilla RS, Ruan WJ, Simons-Morton B, Scheidt P. Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. Jama. 2001;285(16):2094-100.
۱۰. Kaltiala-Heino R, Fröjd S. Correlation between bullying and clinical depression in adolescent patients. Adolescent health, medicine and therapeutics. 2011:37-44.
۱۱. Coffin J. Conceptualising bullying in an Aboriginal context as reported by the Yamaji community, to inform the development of a bullying prevention program that is culturally sensitive to the needs of Aboriginal students. 2010.
۱۲. D. Olweus MES, K. Breivik. Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). 2018.
۱۳. حسینی، امیری، شعله، قمرانی، سجادیان، ایلناز. تأثیر برنامه پیشگیری از قلدری الویس بر روابط با همگنان و رفتارهای قلدری کودکان قلدر. نشریه پرستاری کودکان و نوزادان. ۲۰۲۰؛ ۶(۴): ۸۶-۹۴.
۱۴. سیدعدنان ح، رشید ا. مطالعه اثربخشی برنامه آموزشی ضد قلدری بر ادراک دانش آموزان ابتدایی از جو کلاس و مدیریت مدرسه. ۲۰۲۰.

۱۵. کرامتی، انسی، سرخ شد، خسروی. بررسی رابطه محیط اجتماعی (جو مدرسه) و میزان خودتنظیمی در دانش آموزان دبیرستانی. فصلنامه پژوهش های نوین روانشناختی. ۲۰۱۱؛ ۶(۲۳): ۱۳۳-۵۳.
۱۶. Pianta RC, Walsh DJ. Applying the construct of resilience in schools: Cautions from a developmental systems perspective. *School Psychology Review*. 1998;27(3):407-17.
۱۷. Hazler RJ. *Breaking the cycle of violence: Interventions for bullying and victimization*: Taylor & Francis; 1996.
۱۸. سلیمی ا، فتحی ج. قلدری و خشونت در مدارس. اولین همایش علمی پژوهشی روانشناسی، علوم تربیتی و آسیب شناسی جامعه ۱۳۹۴.
۱۹. حسینی سع، ادیب ی، آذر اف، بابایی ب. تجارب دانش آموزان قربانی ناشی از قلدری: رویکردی پدیدارشناسانه. نشریه تحقیقات کیفی در علوم سلامت. ۲۰۱۵؛ ۴(۳): ۲۳۲-۴۳.
۲۰. زیلابی فیض آبادی ز، فراشبندی ر، موسوی فر پ. راهکارهای کاهش قلدری دانش آموزان در مدارس متوسطه. دومین همایش ملی ایده های کاربردی در علوم تربیتی، روانشناسی و مطالعات فرهنگی ۱۴۰۱.
۲۱. کبری دپ، هابده ص، سیمین ب. اثربخشی آموزش «کنترل قلدری» بر قلدری دانش آموزان دختر. ۲۰۲۱.
۲۲. دادگر، راحله. ۹ راهکار درباره پیشگیری از قلدری. تعلیم و تربیت استثنایی. ۲۰۱۰؛ ۱۰۲(۱): ۶۸-۷۳.
۲۳. Bohn CM. Predicting bullying among high school students using individual and school factors: Analysis of a national survey: Utah State University; 201۱.
۲۴. شاولیسی زاد س، خان محمدی ف. رابطه الگو های دلبستگی و خصوصیات شخصیتی با قلدری در دانش آموزان مقطع متوسطه. ۱۳۹۸.
۲۵. Schumann L, Craig W, Rosu A. Power differentials in bullying: Individuals in a community context. *Journal of Interpersonal Violence*. 2۰۱۴؛ ۲۹(۵): ۸۴۶-۶۵.
۲۶. Baker JA, Dilly LJ, Aupperlee JL, Patil SA. The developmental context of school satisfaction: Schools as psychologically healthy environments. *School Psychology Quarterly*. 2003;18(2):206.
۲۷. Grossnickle D. *Building Communities In Schools*: By Thomas J. Sergiovanni. San Francisco: Jossey-Bass, 1994. NASSP Bulletin. 1994;78(559):112-3.
۲۸. Ahmadi N, Talepasand S, Rahimianboogar E. Relationship of Hope and Life Satisfaction with Students Bullying and Bullying Victimization with the Mediating Role of School Connectedness: A Path Analysis Model. *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*. 2019;17(1):1-14.
۲۹. barzegar bafrooei k, khezri h. Prevalence of Types of bullying in schools in Yazd city from the perspective of teachers. *Journal of Exceptional Education (J Except Educ)*. 2013;7(120):15-26.
۳۰. Bradic MC. A survey study of the perceptions of middle school personnel with respect to learning disabled students as victims of bullying/harassment and the corresponding relationships with bullying prevention and discipline: Kent State University; 2014.
۳۱. بنی طباطبائی س، نادی م. قلدری در مدرسه (مفاهیم، علل و راهکار). همایش ملی پژوهشهای نوین در روانشناسی ۱۳۹۶.
۳۲. کرسوی، سادات س، صدوقی. رابطه رفتار اجتماعی، شایستگی اجتماعی و ترجیح اجتماعی با رفتار قلدری دانش آموزان: نقش تعدیل کننده جنسیت. پژوهش های روانشناسی اجتماعی. ۲۰۲۰؛ ۱۰(۳۸): ۱-۲۰.